

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Macht en moraal van het compromis

Politieke compromissen zijn vrijwel altijd moreel ambigu. Het is dan ook onjuist om compromissen categorisch af te wijzen, zoals het CDA nu lijkt te willen doen, of ze kritiekloos te omarmen, zoals het CDA voorheen vaak leek te doen. Een genuanceerdere en meer doordachte houding tegenover compromissen is geboden.

door *Patrick Overeem*

De auteur is universitair docent bij het Instituut Bestuurskunde van de Universiteit Leiden (Campus Den Haag).

‘HET CDA IS ER NIET OM COMPROMISSEN TE SLUITEN’, kopte *Elsevier* in juli 2013 boven een groot interview met Sybrand van Haersma Buma. Een aandachtstrekker, want lang overheerste juist het tegenovergestelde beeld: het CDA was de partij bij uitstek die compromissen mogelijk maakte en was daarmee de *dealmaker* in de Nederlandse politiek. Van dat imago moet het CDA volgens de partijtop echter af. Behalve Buma heeft ook partijvoorzitter Peetoom benadrukt dat de compromisbereidheid van het CDA in vorige kabinetsperiodes is doorgeschoten. De partij verstond de kunst om bij de meest uiteenlopende dossiers compromissen te sluiten en deze vervolgens als haar eigen standpunten te verdedigen. Zo verstomde het eigen geluid, wat (volgens de analyse van de partijtop) een belangrijke oorzaak is van de laatste twee verkiezingsnederlagen.¹ Daarom probeert de partij nu vanuit de oppositiebanken meer een eigen koers te varen en compromissen te mijden – en met klaarblijkelijk succes: de nieuwe duidelijkheid van de CDA-Kamerleden wordt door velen geroemd.²

Nu is het een open vraag of het CDA als brede middenpartij echt altijd zoveel meer concessies heeft gedaan dan andere regeringspartijen. Tevens is onduidelijk waarom de compromisbereidheid van het CDA nu tot een

grote verkiezingsnederlaag zou hebben geleid, terwijl die bereidheid al decennialang een wezenskenmerk is van de partij (ook toen er electoraal gewonnen werd). Om deze vragen gaat het mij echter niet. Evenmin wil ik proberen te bepalen of de huidige afwijzing van compromissen politiek-strategisch wel een verstandige keuze is bij een regeerakkoord dat is gebaseerd op ‘uitruilen’ en dat in de Senaat feitelijk op een minderheidscoalitie steunt.³ In plaats daarvan ga ik in deze bijdrage in op de ethiek van het compromis, het terrein van bezinning op de vraag wanneer een compromis moreel aanvaardbaar is en wanneer niet. Deze lang verwaarloosde kwestie krijgt momenteel weer verrassend veel frisse aandacht van politiek filosofen.⁴ Voor deze bijdrage gebruik ik drie recente studies die dit thema vanuit verschillende perspectieven belichten. Ik zal ze niet uitvoerig bespreken, maar ze gebruiken om er drie lessen uit te trekken die voor het CDA van belang zijn.

EEN DEMOCRATISCHE KUNST

De eerste les ontleen ik aan het meest praktische van de drie boeken: *The spirit of compromise* van Amy Gutmann en Dennis Thompson (2012).⁵ Zij betogen dat in Amerika de compromisbereidheid van politici ernstig is aangetast door de gepolitiseerde en gepolariseerde verhoudingen en de ‘permanente campagne’.⁶ De politiek in Washington wordt gedomineerd door een compromisloze mindset waardoor partijen stijfkoppig vasthouden aan hun standpunten en een onwankelbaar wederzijds wantrouwen koesteren. Deze vechtcultuur staat dringend noodzakelijke, duurzame en breed gedragen oplossingen, bijvoorbeeld over de enorme staatsschuld, in de weg. Daarom dienen politici, media en burgers volgens Gutmann en Thompson de waarde van compromisvorming weer beter te (laten) zien. De strijdvaardige mindset die thuishoort in de sfeer van verkiezingscampagnes verdient in de democratische

Compromissen kunnen levensbelangrijk, diep rechtvaardig en zelfs van grote schoonheid zijn

politiek zeker een plaats, maar moet in balans worden gebracht met een meer constructieve en flexibele mindset die nodig is om te regeren.⁷

Van Gutmann en Thompson kunnen we leren dat ‘compromis’ geen

vies woord hoeft te zijn. Compromissen kunnen levensbelangrijk, diep rechtvaardig en zelfs van grote schoonheid zijn.⁸ In een democratie gaat het niet alleen om het winnen van de macht, maar ook om het gebruiken ervan. Politici moeten niet alleen willen campagnevoeren, maar ook (mee) besturen. Dat laatste vraagt compromisbereidheid, van oppositiepartijen

niet minder dan van regeringspartijen. Doorgaan met campagnevoeren terwijl anderen proberen te regeren is onverantwoordelijk freeridergedrag. Een constructieve houding is daarom nodig en kenmerkt ook vanouds het CDA. Vanuit verantwoordelijkheidsbesef én relativierungsvermogen moeten juist christendemocraten tot compromissen bereid zijn.

ROTTE COMPROMISSEN

Niet alle compromissen zijn echter nodig en goed. Dit essentiële inzicht (de tweede les) wordt vooral uitgewerkt in het prachtige boek *On compromise and rotten compromises* van Avishai Margalit (2010).⁹ Het is een scherpzinnige analyse van de morele aanvaardbaarheid van compromissen in kritieke situaties waarin vrede en recht met elkaar botsen en oorlog dichtbij is. Een sterk punt van dit boek is dat Margalit zijn abstracte argumenten toetst aan echte, historische voorbeelden uit de Tweede Wereldoorlog en het Israëliësch-Palestijns conflict.

Margalits hoofdboodschap is dat veel compromissen nodig en goed zijn, maar niet alle. Er zijn allerlei dubieuze deals – *shady, shoddy, and shabby compromises* – die moreel te wensen overlaten en gegeven de situatie onwenselijk kunnen zijn, bijvoorbeeld omdat er betere alternatieven zijn.¹⁰ Daarnaast is er een categorie van ‘rotte’ compromissen die in geen enkele situatie acceptabel zijn. Deze zijn zo pervers dat we ze nooit en te nimmer mogen sluiten, wat er ook van komt. Dit zijn namelijk deals die politieke regimes tot stand brengen of in stand houden die zich schuldig maken aan stelselmatige vernedering van en wreedheid tegen bevolkingsgroepen (nazi-Duitsland is uiteraard het belangrijkste voorbeeld). Door zulke regimes wordt de medemenselijkheid doorbroken en daarmee de basis van de moraliteit zelf aangetast. Met zulk ‘radicaal kwaad’ mogen nooit compromissen worden gesloten.

Margalit vindt net als Gutmann en Thompson dat compromissen vaak nodig en goed zijn. Zeker als de vrede ermee gebaat is, moeten we tot vergaande compromissen bereid zijn en desnoods enige onrechtvaardigheid op de koop toe nemen. Er is voor Margalit echter ook een absolute morele grens: de gedeelde menselijkheid als basis van de moraliteit mag niet worden geschaad.

Een belangrijke vraag is of er voor het CDA ook dit soort grenzen aan het compromis zijn: welke compromissen zijn voor het CDA echt onacceptabel?¹¹ Er zijn genoeg heikele thema’s te bedenken (vrouwenbesnijdenis, weigerambtenaren, samenwerking met de pvv), maar hét thema dat in de literatuur vaak wordt genoemd als het moeilijkste om compromissen over te bereiken, is abortus provocatus.¹² Dit is interessant, omdat

in Nederland de regeling rond abortus, de Wet afbreking zwangerschap (waz), onder Van Agt tot stand is gekomen en door het cda altijd als goed compromis is verdedigd.¹³ Hoewel het thema abortus niet in Margalits boek voorkomt, roept zijn argument wel de spannende vraag op of door abortus niet ook de gedeelde menselijkheid wordt doorbroken. Was de waz daarom niet een 'rot' compromis? Zeker is dat wanneer christendemocraten hier te lande en elders in Europa op dit punt hun poot meer stijf hadden gehouden, onze abortuscultuur (zeker het abortusdebat en wellicht ook de abortuspraktijk) er een stuk minder liberaal had uitgezien.

KEN UZELF

Compromissen zijn in de democratische politiek dus nodig en goed, maar niet altijd. Het blijft echter lastig te bepalen waar de grens ligt. Margalits argument is behulpzaam, maar over de moraliteit van politieke compromissen in minder extreme situaties dan die van oorlog en vrede zegt hij niet veel. Eigenlijk blijft hij zigzaggen tussen omarming en verwerping van bepaalde compromissen. Een studie die dit zwart-witdenken overstijgt en veel dieper graaft, is *Compromise* van Alin Fumurescu (2013).¹⁴ Dit boek biedt de derde les: om goed compromissen te kunnen sluiten, moet je weten wie je zelf bent en wat je vertegenwoordigt.

Om goed compromissen te kunnen sluiten, moet je weten wie je zelf bent

In een uitvoerige ideeëngeschiedenis laat Fumurescu zien dat er in de zestiende en zeventiende eeuw aan weerskanten van het Kanaal een opmerkelijk verschil ontstond in de waardering van het compromis. Terwijl Engelse denkers compromisvorming omarmden en compromis-

misbereidheid prezen als deugd, werden compromissen door hun Franse collega's steevast 'compromitterend' gevonden en daarom afgewezen.¹⁵ Deze tegenstelling bestaat volgens Fumurescu nog steeds: terwijl velen, vooral in de Angelsaksische traditie, compromisvorming in de politiek positief waarderen, wijzen anderen, vooral in de continentale traditie, deze af. Een compromis tussen beide visies op het compromis blijkt vaak onmogelijk.

Volgens Fumurescu zijn ze echter onnodig eenzijdig. In de middeleeuwen, stelt hij, bestond het meningsverschil over compromissen helemaal niet. Dit kwam doordat de mens volgens de gezaghebbende (kerkelijke) opvatting twee kanten had: een innerlijke, private, hoogstpersoonlijke kant, de ziel of het geweten, waarin hij vrij, voor anderen onaantastbaar en

alleen aan God verantwoording schuldig was, en daarnaast een uiterlijke, publieke, met anderen gedeelde kant waarmee hij zijn maatschappelijke rollen vervulde en zich met medemensen verenigde. Tussen dit *forum internum* en *forum externum* bestond een gezonde dialectiek: beide kanten waren duidelijk onderscheiden maar tevens met elkaar in gesprek. Daardoor kon de middeleeuwer meer ontspannen met compromissen omgaan dan wij. Een compromis had voor hem vooral betrekking op zijn forum externum en hij hoefde niet bang te zijn dat zijn forum internum, zijn innerlijke integriteit, erdoor werd aangetast. Compromissen sluiten was daarom geen aanleiding voor grote morele ongerustheid, maar evenmin was het een deugdzame daad die veel lof verdiende. Het was gewoon een instrument dat in moeilijke situaties bij gebrek aan andere opties gewetensvol kon worden gebruikt.¹⁶

De analyse van Fumurescu, die nog veel dieper en breder is dan hier kan worden weergegeven, is waardevol omdat zij laat zien dat de spanning tussen wenselijke en onwenselijke compromissen niet buiten, maar binnen de menselijke persoon zijn oorsprong vindt.¹⁷ De mens is een dubbelwezen: uniek en onreducerbaar waardevol als individu voor God, en tegelijk lid van hogere politieke en sociale gemeenschappen waarin hij zijn medemensen heeft te dienen. Dit tweepolige middeleeuwse mensbeeld, dat prachtig aansluit bij het christendemocratische, biedt een belangrijk alternatief voor de moderne mensbeelden die, in de woorden van Alain Finkielkraut, zijn te typeren als de ‘fanaticus’ en de ‘zombie’. De fanaticus heeft één principe, dat hij dogmatisch verdedigt en waarover hij nooit compromissen zal sluiten. De zombie heeft geen enkel principe en ziet daarom in compromissen geen waarde maar ook geen problemen.¹⁸ Beide zijn eendimensionale mensen die zich bewegen in een moreel gezien desolate sfeer. Tussen privaat en publiek, tussen het individu en de staat (tot stand gekomen door een sociaal contract waarin de innerlijke waarde van personen niet telt en hun uiterlijke waarde in de massa oplost), bevinden zich geen betekenisvolle sociale verbanden meer. De tweedimensionale mens van Fumurescu daarentegen leeft in een civil society, in meerdere gemeenschappen en netwerken (tegenwoordig ook virtuele), waarin hij zichzelf kan leren kennen, onderscheiden en ontwikkelen, maar waarin hij zich ook kan verbinden met anderen.¹⁹ In een zo rijk moreel landschap hebben compromissen een beperkte maar vanzelfsprekende plaats.

GENUANCEERD EN DOORDACHT

Politieke compromissen zijn vrijwel altijd moreel ambigu. Het is dan ook onjuist om compromissen categorisch af te wijzen (zoals het CDA nu lijkt

te willen doen) of ze kritiekloos te omarmen (zoals het CDA voorheen vaak leek te doen). Een genuanceerdere en meer doordachte houding tegenover compromissen is geboden. Drie recente studies over de ethiek van het compromis hebben ons laten zien dat politieke compromissen in een democratie meestal nodig en goed zijn (Gutmann en Thompson), dat ze soms echter als moreel onaanvaardbaar moeten worden afgewezen (Margalit), en dat we om scherp te kunnen onderscheiden 'tweedimensionale mensen' moeten zijn (Fumurescu). Anders gezegd: zowel het sluiten als het afwijzen van een compromis kan een blijk zijn van verantwoordelijkheidsbesef en integriteit, maar alleen wanneer behalve aan de omstandigheden van het geval en de kenmerken van onze tegenspeler ook aan onze eigen uiterlijke (sociale) én innerlijke (morele) positie recht wordt gedaan. We moeten met ons compromis niet alleen in meerdere fora externa voor de dag kunnen komen, maar ook een ontwikkeld en vrij forum internum hebben. Wie met een rein geweten in de politiek compromissen wil kunnen sluiten, moet allereerst weten waar hij zelf voor staat, dat wil zeggen, helder voor ogen hebben wat (welke waarden en principes) en wie (welke mensen) hij vertegenwoordigt. Wie echter onzeker is over zijn eigen identiteit, kan over compromissen niet meer met inzicht oordelen, maar zal ertoe neigen ze zonder onderscheid te verwerpen of te aanvaarden.²⁰ Als dat de achtergrond is van de huidige compromisloosheid van de CDA-top, dan is zelfreflectie en bezinning op de eigen uitgangspunten ('herbronning') bepaald geen overbodige luxe.

Noten

- 1 Vgl. Ruth Peetoom: 'De les van 1994 is opnieuw geleerd in 2010: dat macht geen doel is, maar een middel om je idealen te bereiken. Dat compromissen geen standpunten zijn en hoe dodelijk een grijs imago is. Dat hebben we geweten!' ('De weg terug', speech op het CDA Congres, 1 juni 2013, Den Bosch). Dit was een echo van de commissie-Rombouts, die schreef: 'Decennialang heeft het CDA afwisselend met links en rechts geregeerd. Dit heeft de partij gemaakt tot kampioen "compromissen-uitleggen". Het is steeds onduidelijker geworden waarvoor het CDA zelf stond. Ons profiel werd flets, vlak, kleurloos, niet onderscheidend' (*Om eenheid en inhoud. Evaluatie Tweede Kamerverkiezingen 2012*, gepresenteerd 27 oktober 2012, p. 7).
- 2 Hoewel er ook kritiek is, vooral van binnen de partij; zie E. van Outeren, 'Het CDA doet nu even niet aan verantwoordelijkheid', *NRC Handelsblad*, 1 juni 2013. Vgl. ook R. Abels, I. Weelen en K. Zandbergen, 'Compromissen? Daar doet het CDA even niet aan', *Trouw*, 19 april 2013, De Verdieping, p. 2.
- 3 Over de nadelen van 'uitruilen' vergelijken bij compromisvorming, zie H. de Bruijn, 'Aan uitruilen kleven risico's', *Trouw*, 3 november 2012.
- 4 Voor enkele oudere studies, zie bijvoorbeeld J. Rolland Pennock en John W. Chapman, *Compromise in ethics, law, and politics*. New York: New York University Press, 1979; Martin Benjamin, *Splitting the difference. Compromise and integrity in ethics and politics*. Lawrence: University Press of Kansas, 1990; en Patrick J. Dobel, *Compromise and political action*. Savage, MD: Rowman & Littlefield, 1990.

- 5 Amy Gutmann en Dennis Thompson, *The spirit of compromise. Why governing demands it and campaigning undermines it*. Princeton: Princeton University Press, 2012.
- 6 Soms is trouwens het omgekeerde ook waar: het streven naar volledige consensus kan broodnodige compromissen in de weg staan (Gutmann & Thompson 2012, p. 207). Dit is een gevaar dat zich in de Nederlandse poldercultuur en in de Europese Unie voordoet.
- 7 Gutmann en Thompson doen allerlei concrete voorstellen voor institutionele en culturele verandering om de 'geest van het compromis' te cultiveren (2012, pp. 167-203). Probleem daarbij is wel dat veel hervormingen die de compromisbereidheid moeten bevorderen, zelf al compromisbereidheid vereisen. Dit dilemma is moeilijk op te lossen.
- 8 In ons land bezong oud-kamervoorzitter Gerdi Verbeet kortgeleden de kunst van het compromis in *Vertrouwen is goed, maar begrijpen is beter. Over de vitaliteit van onze parlementaire democratie* (Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar, 2012, pp. 7-15: 'Ode aan het compromis').
- 9 Avishai Margalit, *On compromise and rotten compromises*. Princeton: Princeton University Press, 2010.
- 10 Margalit 2010, pp. 3-5.
- 11 Memorabel is deze quote van Wilders: 'Het CDA is een machtspartij, de grootste machtsmachine van Nederland. Ik zeg niet dat ze hun moeder verkopen om te gaan regeren, maar ze hebben er wel heel veel voor over om in een kabinet te komen' (interview *De Telegraaf*, 22 februari 2010).
- 12 Vgl. bijvoorbeeld S.A. Law, 'Abortion compromise. Inevitable and impossible', *University of Illinois Law Review* 25 (1992), nr. 4, pp. 921-941; en S.C. May, 'Principled compromise and the abortion controversy', *Philosophy & Public Affairs* 33 (2005), nr. 4, pp. 317-348.
- 13 Bart Jan Heine, 'Menselijke waardigheid in de christendemocratische traditie. Een parlementaire terugblik op medisch-ethische debatten', in: Rob van de Beeten, Teun van der Linden en Maarten Neuteboom (red.), *Menselijke waardigheid* (CDV Winter 2011). Amsterdam: Boom, pp. 59-66.
- 14 Alin Fumurescu, *Compromise. A political and philosophical history*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- 15 Vgl. Chiara Lepora, 'On compromise and being compromised', *Journal of Political Philosophy* 20 (2012), nr. 1, pp. 1-22.
- 16 Fumurescu 2013, pp. 10-11, 14, 91-113.
- 17 Fumurescu 2013, p. 266.
- 18 Alain Finkielkraut, *The defeat of the mind*. New York: Columbia University Press, 1995; aangehaald door Fumurescu 2013, p. 267.
- 19 Fumurescu 2013, pp. 268-271, 286-289.
- 20 Fumurescu laat zien dat de hartgrondige afkeer van compromissen bij leden van zowel de Tea Party- als de Occupy-beweging kan worden verklaard uit hun gevoel dat hun identiteit wordt bedreigd (pp. 2, 4 en 280).